

Tone FERENC

MESEČNA POROČILA ERWINA RÖSENERJA V MOSKOVSKEM ARHIVU

Pri preučevanju nemškega nacističnega okupacijskega sistema na Slovenskem raziskovalci glede virov nismo dobro preskrbljeni. Čeprav je ohranjenega kar precej gradiva, sta vendar opazni predvsem dve občutni praznini. Najprej gre za veliko pomanjkanje gradiva nižjih (okrajnih in okrožnih) in najnižjih (občinskih) upravnih in političnih organov nemškega okupatorja z nekaterih območij. Od rednih (pokrajinskih) upravnih in političnih organov, ki so imeli svoj sedež nekaj časa tudi na slovenskem ozemlju (Maribor in Bled), a so ga nato prenesli na avstrijska tla (Gradec in Celovec), nimamo arhivskih fondov, niti ne vemo, ali so se sploh ohranili, in če so se, v kakšni meri. Tudi natančnejši pregled enega najboljšežnejših arhivskih fondov upravnega organa, tj. celjskega okrožnega političnega komisarja oziroma deželnega svetnika, pokaže, da manjkajo celi podfondi, npr. gospodarškega, prehranjevalnega, šolskega urada itd. V nekaterih, tudi redko ohranjenih arhivskih fondih najvišjih upravnih in političnih organov nemškega rajha (državna pisarna, ministrstva itd., pisarna NSDAP, vodstva t.i. priključenih oddelkov SS, SA itd.), je le malo dokumentov iz naših pokrajin. Podobno je glede gradiva vojaških in policijskih uradov, poveljstev in enot. Medtem ko je ohranjeno gradivo nekaterih orožniških okrožnih poveljstev in postaj ter manjših policijskih enot, se je od njihovih višjih policijskih poveljstev ohranilo le gradivo, ki je prispelo v nižja poveljstva in postaje. Podobno kot za drugo gradivo, tudi za vojaško in policijsko gradivo ne vemo, ali ga je kaj v avstrijskih arhivih. Za takšno gradivo bi lahko bil pomemben tudi salzburški deželni arhiv, saj je bilo tam vojaško in policijsko poveljstvo za polovico avstrijskih pokrajin.

Pred dvema letoma, aprila 1997, je slovenska "delegacija" (v resnici delovna skupina), ki smo jo sestavljali trije raziskovalci z Inštituta za novejšo zgodovino in trije arhivski delavci iz Arhiva Republike Slovenije, dvanajst dni delala v Posebnem arhivu v Moskvi. Do tega je prišlo potem, ko je neki makedonski raziskovalec sporočil v Ljubljano, da je v tistem arhivu mnogo gradiva tudi za Slovenijo. Govorilo se je, da je tam gradivo gestapa za Slovenijo in začelo se je rešetati, komu naj se zaupa mesto v "delegaciji". Šušljalo se je celo, da morajo "delegacijo" sestavljati ljudje, ki ne bodo zamolčali gradiva, ki bi izpričevalo sodelovanje slovenskih komunistov z okupatorjem.

In kaj smo v resnici našli in popisali v omenjenem moskovskem arhivu? Našli smo gradivo, ki ga je Rdeča armada zaplenila v svojih operacijah med drugo svetovno vojno in ga Ruska federacija (vsaj za zdaj) ne mara vrniti Zvezni republiki Nemčiji, ker ga ima za vojni plen. To gradivo pa je dvojnega izvora. Najprej gre za gradivo nemških uradov, poveljstev itd., nato pa za gradivo, ki ga je nemška vojska zaplenila med svojimi pohodi v evropskih pokrajinah in katerega dele sta Sovjetska zveza in Ruska federacija že vrnili prizadetim državam (tudi SFRJ).

Med gradivom, ki ga je zaplenila nemška vojska v evropskih, pokrajinah, je gradivo jugoslovanskih diplomatskih predstavništev, predvsem konzulatov, in iz tega gradiva smo popisali dokumente o Slovencih. Med nemškim gradivom pa je pomemben del arhivskih fondov z gospodarskega področja, saj je v nekaterih pogledih bogatejše od tistega, ki je v nemškem Zveznem arhivu Koblenz (gradivo je zdaj v Berlinu). Popisali smo tiste svežnje, v katerih so ugotovljeni ali domnevni dokumenti za Slovenijo. Ohranjen je npr. del arhivskega fonda VI. glavnega oddelka glavnega državnega varnostnega urada v Berlinu (Reichssicherheitshauptamt - RSHA), ki je pod vodstvom esesovskega polkovnika Walterja Schellenberga vodil obveščevalno službo v tujini (SD-Ausland). V tem delu fonda smo našli zajeten sveženj poročil iz Ljubljanske pokrajine pod italijansko zasedbo iz leta 1941 in začetka leta 1942. Nemški zaupniki so svoja poročila za omenjeni urad v Berlinu posredovali prek policijskih obveščevalnih središč v Mariboru in na Bledu. Vsaj zame je pomenil veliko presenečenje sveženj poročil višjega vodje SS in policije v 18. vojnem okrožju, esesovskega generala Erwina Rösenerja. Ta sveženj in pa gradivo gospodarskega značaja, pomembno za zgodovino nemške okupacije Slovenije, sta me spodbudila, da sem se junija 1998 s pomočjo dveh sponzorjev napolnil delat v omenjeni moskovski arhiv. Kot "delegacija" v letu prej namreč nismo imeli sredstev za precej drago (daleč predrago) kopiranje gradiva, temveč le za popisovanje gradiva; popisi so v Arhivu Republike Slovenije.

Kdo je bil Erwin Rösener in kakšen je bil, sem prikazal v obsežnem podlistku Kdo je Erwin Rösener, objavljanem v dnevniku Delo od 22. decembra 1998 do 13. januarja 1999. (Glej tudi Enciklopedijo Slovenije, 10. knjiga, str. 289.) V svoji funkciji višjega vodje SS in policije v 18. vojnem okrožju (v t.i. alpskih pokrajinah - "Alpenland") je bil neposredno podrejen vodji nemške policije Heinrichu Himmlerju in je tudi njemu pošiljal svoja mesečna poročila o razmerah (Lageberichte). Ne v naših in ne v tujih arhivih se ni ohranilo nobeno takšno poročilo, v omenjenem moskovskem arhivu pa sem jih našel devet, in to od septembra 1942 do junija 1943, iz tega obdobja manjka samo poročilo za mesec november 1942, ki se je najbrž izgubilo ali pa je še kje založeno. Lahko domnevamo, da je Rösener poročal tudi prej in kasneje, pa se njegova poročila niso ohranila. Poročila so obsežna in imajo skupaj 263 strani.

Kaže, da je Rösener svoja mesečna poročila zasnoval v dveh inačicah in jih najbrž pošiljal na dva naslova. Tista poročila, ki jih je pošiljal Himmlerju, je v prepisu poslal tudi Schellenbergu, in je povedal, da gre za povzeto poročilo (zusammengefasste Lagebericht). Komu je pošiljal širša, ne povzeta poročila, ni mogoče ugotoviti. Morda smemo domnevati (razlog za to domnevo bom še navedel), da je širše poročilo šlo na poseben štab za uničevanje tolp, ki ga je Himmler ukazal ustanoviti spomladi 1942 in ga je vodil esesovski general Kurt Knoblauch. Ta štab je deloval do poletja 1943, ko je Himmler zaupal esesovskemu generalu Erichu von dem Bach-Zalenskemu funkcijo "šefa oddelkov za uničevanje tolp" (Chef der Bandenkampfverbände) in koordinacijo "operativnih štabov za uničevanje tolp" (Führungsstab für Bandenbekämpfung), kakršna so po kapitulaciji Italije ustanovili tudi v Ljubljani in Trstu.

Podatke za svoja mesečna poročila je Rösener črpal iz poročil šestih uradov oziroma poveljstev, tj. komandantov varnostne policije in varnostne službe v Mariboru (za Spodnjo Štajersko) in na Bledu (za Gorenjsko), vodje urada tajne

državne policije v Celovcu (za Koroško), poveljnika redarstvene policije za alpske pokrajine na Bledu in zastopnikov obeh glavnih vej nemške policije pri italijanski policiji in karabinjerjih v Ljubljani.

Razumljivo je, da večina Rösenerjevih poročil o položaju obravnava narodno-osvobodilno gibanje in okupatorjevo zatiranje le-tega od septembra 1942 dalje. Samo obžalujemo lahko, da se niso ohranila poročila za meseca julij in avgust 1942, tj. za čas hude nemške ofenzive "Encijan" in najhujšega okupatorjevega nasilja nad slovenskim prebivalstvom Gorenjske in Spodnje Štajerske. V nekaterih poročilih Rösener že kar na začetku prikaže "organizacijo tolovajev". V poročilu za september 1942 pravi: "V poslednjem mesečnem poročilu sem na temelju varnostnopolicijskih ugotovitev lahko dobil temeljno predstavo o načrtih, ki jih je poveljstvo banditov izdelalo za preteklo poletje, kako so jih banditi prilagajali in jih je policija večinoma onemogočila. Sedaj se je po varnostnopolicijskih ugotovitvah in zaslišanjih ujetnikov posrečilo tudi dobiti pregled organizacije banditov v posameznostih - in to ne samo za Gorenjsko in Spodnjo Štajersko, temveč tudi za celotna italijanska zasedbena območja in Hrvaško." V tem delu poročila Rösener navadno zelo podrobno prikazuje vsakokratno organizacijo slovenske partizanske vojske, celo z navajanjem poveljniškega in politkomisarskega kadra posameznih bataljonov. Koga pa bi lahko v Berlinu ali Himmlerjevem "bojnem poveljniškem mestu" (Feldkommandostelle) zanimala vsa ta podrobna organizacija. Že prej sem nakazal domnevo, da bi to lahko bil štab omenjenega esesovskega generala Knoblauch. Tudi on se je namreč 3. julija 1942 udeležil pomembnega sestanka nacističnih funkcionarjev na Bledu o načinu izvajanja že omenjene nemške ofenzive "Encijan" na Gorenjskem. V Knoblauchovem štabu so najbrž zelo natančno razčlenjevali organizacijo in način bojevanja partizanstva v raznih evropskih zasedenih pokrajinah in opravljali primerjave.

Tista povzeta poročila, ki jih je Rösener pošiljal Himmlerju, je večinoma sestavil po enakem kopitu. Prvi del je naslovil s "splošnim vzdušjem v Gorenjski in Spodnji Štajerski", drugega z "organizacijo, dejavnostjo in uničevanjem band", v katerem je najprej prikazal razmere v Gorenjski in nato nekoliko manj široko v Spodnji Štajerski. V tretjem delu je dal "statistični pregled dejavnosti band in uničevanje letih." Skoraj vsako poročilo, razen za marec 1943, ima za prilogo prikaz razmer v Ljubljanski pokrajini. Ker je to bila tujina, za katero se je zanimala policijska obveščevalna služba (SD-Ausland), so šli prepisi Rösenerjevih mesečnih poročil že omenjenemu Schellenbergu.

Pri opisovanju splošnega vzdušja je šlo predvsem za prikaz, kako ljudje tako iz nemškega zasedbenega aparata kot slovensko prebivalstvo in partizani presoajajo razmere na frontah in druge dogodke tistega časa. O partizanstvu je Rösener navajal različne zadeve, npr. za Gorenjsko v decembru 1942: a) razvoj partizanstva, b) kurirske zveze partizanov, c) terenska organizacija, č) tehnike terenske organizacije, d) Osvobodilno fronto, e) obveščevalno službo in zveze. Poleg nekaterih stalnih področij ali zadev zasledimo v njegovih poročilih tudi druga zanimiva področja, npr. o t.i. protibandah (Gegenbande) in izvidnikih (Aufklärer), ki so jim partizani rekli "raztrganci", o "organizacijah za samoobrambo in krajevno zaščito", o deželni straži, organizacijskih ukrepih policije, ubežništvu iz nemške vojske in celo o germanizaciji na Gorenjskem, kar navajam na koncu svojega poročila.

S področja protipartizanskega bojevanja navaja Rösener večje ofenzivne ope-

racije nemške policije in v njih delujoče enote ter za večino njih priznava neuspeh. V delu o statistiki pa navaja številčne podatke o nemških in partizanskih žrtvah (ubiti, ustreljeni, padli, ranjeni, ujeti, prostovoljno se prijavljeni itd.) in število partizanskih sabotažnih in prehranjevalnih akcij. Tako pri lastnih izgubah za september 1942 navaja 8 padlih, za oktober 3, za december 12, za januar 1943 jih navaja 20, za februar nič, za marec 26, april 26, maj 29 in junij 29.

Rösenerjevi prikazi razmer v Ljubljanski pokrajini so obsežni, saj imajo od 7 do 14 strani, in kritični. Sodbo o tem, kaj se dogaja v Ljubljanski pokrajini, si je končno lahko ustvaril tudi sam, saj Bled, kjer je imel svoje poveljniško mesto, ni daleč od Ljubljanske pokrajine dobival pa je tudi poročila omenjenih policijskih zveznih častnikov, tj. majorja Karla Horsta in esesovskega stotnika Walterja Krügerja. Italijanska vojska pa je k Rösenerju na Bled poslala svojega zveznega častnika, topniškega majorja Walterja Krischana, ki je znal nemško (morda je bil doma iz Južne Tirolske). V svojih poročilih o vojaških razmerah v Ljubljanski pokrajini je Rösener navajal tudi večje operacije italijanske vojske proti partizanom in njene izgube. Pri opisu razmer v Ljubljanski pokrajini se je Rösener občasno dotaknil tudi položaja vaških straž ali Prostovoljne protikomunistične milice (MVAC). V svojem poročilu za mesec februar 1943 npr. prikazuje I. vojaške operacije, II. propagando, III. splošno (a) gospodarstvo in b) vzdušje.

V Rösenerjevih dokumentih sem do sedaj dvakrat našel pravilna izraza za značaj nemške okupacijske politike na Gorenjskem. V svojem poročilu za mesec september 1942 pravi: "Najbolj brutalni teroristični ukrepi varnostne policije v mesecih junij, julij in avgust letos so pri domačem in meščanskem prebivalstvu ter tudi pri delih delavstva, ki še ni zaplavalo v komunistične vode, izzvali otopelost in obup." /Podčrtal T. F./ Enkrat pa je takšno politiko označil za krvoločno (blutrünstig). Če je takšen nacistični funkcionar, čigar podpis je na mnogih zloglasnih lepakih o ustrelitvi več sto slovenskih rodoljubov - talcev, govoril o brutalnosti, terorizmu in krvoločnosti, potem ni nobenega dvoma, da je temu bilo res tako.

V nadaljevanju navajam dva odlomka iz Rösenerjevih poročil, in to o ponemčevanju na Gorenjskem.

Iz poročila o položaju za september 1942

Politično delo:

Kot sem že poročal, je politično delo dne 27. 9. 42 postavljeno na popolnoma novo osnovo. Iz razlogov, ki sem jih že pojasnil v prejšnjih poročilih, se je pokazala potreba, da odnos do prebivalstva postavimo na neoporečno pravno osnovo in opustimo dosedanjo izselitveno politiko, ki je temeljila na takojšnjem množičnem izseljevanju, in predvidimo na zelo dolgi rok ter seveda v zelo manjši meri možno prepojitev z nemškimi ljudmi, s čimer bi nato postopoma z vso močjo pospeševali ponemčevanje dragocenih krogov prebivalstva.

Iz poročila o položaju za januar 1943

Dosedanji slabi uspehi pri ponemčevalnem delu na Gorenjskem in njihovi vzroki

Po poročilu o delu /urada/ državnega komisarja za utrjevanje nemštva je dne 15. 7. 1941 znašalo skupno število prebivalstva Gorenjske 183.329, vključno s 371 tukaj živečimi osebami nemške narodnosti. Z izselitvijo v Srbijo, Hrvaško in Stari rajh, s prostovoljnimi odhodi, usmrtnitvami, posredovanjem delovne sile v Stari rajh in izmenjavo uradnikov se je to število zmanjšalo za 14.009 oseb na 169.310 glav. Nasproti temu je po naselitvi 1.260 preseljencev iz Ljubljanske pokrajine, Kanalske doline, Južne Tirolske, Južne Bukovine, stare pokrajine Koroške in Starega rajha ter izmenjavi uradništva delež nemškega prebivalstva skupno 4.960 oseb, pri čemer niso upoštevane policijske redarstvene sile. Ta odstotek je po soglasnem pojmovanju nemških zasedbenih moštev premajhen, da bi lahko dosedanje ponemčevalno delo označevali za uspešno.

Vzroke, ki so bili za to odločilni, lahko iščemo v tem, da zaradi svoječasne ustavitve izseljevanja primerov E/vakuacija/ niso bile dane možnosti za naselitev /Nemcev/, kot se je v začetku pričakovalo. Naselitev nemških naseljencev je daljnosežno odvisna od tega, ali se posreči, da tukaj obstoječe, večinoma življenja nezmožne, malokmečke posesti z arondacijami napravijo sposobne za življenje. Takšne možnosti pa so bile samo tam, kjer so v enem in istem kraju več kmečkih posestnikov iz rasnih ali političnih razlogov izselili v I. valu ali kjer so več kmetij zaplenili z varnostnopolicijskimi ukrepi.

Nadaljnja pot za uspešno pospeševanje ponemčevanja je bila z izmenjavo uradnikov doseči prepojitvev tukajšnjega prebivalstva. Pri mnogih pogovorih so vedno znova opozarjali na to možnost in od vodij ustanov in uradov zahtevali, da sami sprejmejo ukrepe, ki bodo uresničili to zahtevo. Izkušnja pa je izučila, da je ta pot možna le tedaj, ko lahko pristojni uradni predstojniki pokažejo razumevanje za te narodnopolitične potrebe. Na način, ki je resnično vreden posnemanja in priznanja, pa so doslej delovale le državne železnice, potem ko so tam takoj sprejeli pobude predsednika beljaške železniške direkcije o izmenjavi gorenjskih uradnikov in jih tudi uresničili. Tudi pri finančnem uradu so že začetki, ki dajo vedeti, da so tam voljni upoštevati narodnopolitične zahteve. Pri tem obstajajo težave predvsem zato, ker na Gorenjskem sistem razvrstitve krajev /v draginjske razrede - op. T. F./ ni prilagojen tako, da bi pri uradnikih Starega rajha krepil voljo za tukajšnjo zaposlitev. Tudi odpor uradov Starega rajha, da bi neoporečni in najboljši človeški material - samo takšnega potrebujejo tukaj - menjavali za nešolanega, učinkuje še vedno zaviralno. So pa znani tudi primeri, ko so vodje uradov pri imenovanju za zaposlitev voljnih nemških uradnikov izjavili, da so njihove ustanove že popolnoma zasedene z Nemci in ni prostih mest za zaposlitev novih moči. Preizkus pa je pokazal, da ima tudi ta urad zaposleno zelo občutno število gorenjskih uradnikov, ki le začasno zasedajo delovna mesta, ki so tako pridržana za zaposlitev voljnimi Nemcem. Po tukajšnjem pojmovanju ni nikakor opravičljivo, da bi Nemcem dajali ponudbe, da bi pri nekem uradu postali nameščenci, če se istočasno sprejemajo bivši jugoslovanski uradniki v začasno uradniško razmerje.

Tudi delovni uradi zavzemajo stališča, ki včasih niso razumljiva v nemških kro-

gih. Tako so sem sporočili, da oni naravnost odbijajo vse prošnje Gorenjcev za prostovoljno izselitev v Ljubljano ali na Hrvaško. Četudi bi bilo takšno stališče glede na potrebe po delovni sili pravilno, pa je pri tem treba vsekakor pomisliti na to, da Gorenjska potrebuje razrahljanje prebivalstva, če se hočejo ustvariti možnosti za poselitev z Nemci. Ravno izselitev, ki ni bila opravljena v začetno predvidenem obsegu, naj bi dala možnost, da bi se na tako cenen način rešili vseh rasno ali politično obremenjenih oseb. Na tisti del teh za odselitev voljnih Gorenjcev, ki je sposoben za ponemčenje, bi vendar lahko vplivali tako, da bi se namesto v Ljubljano ali na Hrvaško odselili v Stari rajh.

Za slabe bi lahko smatrali tudi dosedanje izide pri ponemčevanju obrtnega gospodarstva na Gorenjskem. Od 66 obrtnih in industrijskih obratov, ki jih upravlja državni komisar za utrjevanje nemštva, so jih v letu 1942 prodali samo 17, medtem ko ostale poleg 73 zaprtih obratov upravlja državni komisar oziroma zaupniki. Pri tem pomeni vprašanje zaupnikov na tem območju po enako glasečih se sporočilih večinoma zelo občutno slab dejavnik. Ne glede na to, da večina zaupnikov nima strokovnih pogojev za redno vodenje obrata, je že prišlo do mnogih primerov, da so takšne odstavili, da, celo zaprli, zaradi podkupljenega poslovanja. Domače prebivalstvo, katerega večina je prej s spoštovanjem govorila o Nemčiji, se sedaj na osnovi tukajšnjih izkušenj nagiba k primerjavi z bivšo Jugoslavijo, v kateri so bile afere o podkupljivosti na dnevnem redu. Gladko se da ugotoviti, da se tukaj delujoči zaupniki z redkimi izjemami že počutijo kot lastniki obratov, ki jih upravljajo, in v trenutku izgubijo vsako zanimanje za svoje delo, brž ko se zavedo, da ne morejo računati na odkup. Zato je popolnoma jasno, da se te osebe ne zavedajo svoje naloge, temveč jim je pri srcu le lastna prednost.

Ker posebno ponemčenje obrtnega gospodarstva na Gorenjskem pomeni nujno potrebo, vendar je z izselitvijo postal le majhen del obrtnih obratov prost za naselitev z Nemci, so hoteli že po upravni poti dobiti vrsto ključnih obratov pod prisilno ponudbo. Vendar je treba pri tem misliti na to, da so se bili ravno lastniki takšnih obratov vedli tako lojalno, da bi odvzem državljanstva na preklic, ki ga je 27. 9. 1942 podelil gauleiter, nujno imel slabe posledice. Poleg tega gre pričakovati, da bi bil v takšnem primeru nemški obrtnik izpostavljen bojkotu domačega prebivalstva.

Na ponemčevanje zelo vplivajo nemški jezikovni tečaji, za katere se v poslednjem času kaže velik upad števila obiskovalcev. Iz vzgojiteljskih krogov prihaja mnenje, naj se mladina, ki še ni šoloobvezna, pošilja v otroške vrtce, ker so s tem dani prvi in najboljši pogoji za učenje nemškega jezika.

Poleg vseh teh okoliščin, ki hromijo ponemčenje Gorenjske, tudi trenutne vojaške razmere rajha slabo ustrezajo temu, da bi domače prebivalstvo pripravili do javne opredelitve za rajh. S pravo vročično vnemo dela nasprotnikova propaganda za to, da bi svoja gesla o pričakovanju bližnjega zloma spravila v promet. Pri tem je tej propagandi na voljo še vedno privlačno močan argument boja za domovino, pravo in svobodo. Ni težko ugotoviti, da čeprav se velik del tukajšnjega prebivalstvana na videz vede lojalno, se ga ne da prepričati o končni zmagi Nemčije in še vedno veruje v ponovno vstajo samostojne Slovenije. Poleg tega deluje na Gorenjce še vedno močan vpliv iz Ljubljane, ki bistveno pripomore k temu, da ponemčevanje nima zaželenega napredka.